

Witch Trials: Traditional and Regional Specifics

The article considers the main causes of establishment of demonology; it analyzes denomination leaders' teaching on evil spirits, demons, withes, and the role of inquisition in witch hunting. The author determines the main reasons of accuse of witchcraft; analyzes the regional specifics of ideas on demons and witches. The article elucidates mass witch trials in 14th – 17th centuries and priests' reaction to them.

Keywords: witch, demonology, angels, inquisition, heretics, bulla, church.

Василий Балух

Процессы над ведьмами: традиции и региональная специфика

В статье определены причины появления демонологии, взгляды богословов различных конфессий на учения о злых духах, демонах и ведьмах, роль инквизиции в охоте за ведьмами. Установлено основные причины обвинений в ведовстве, проанализирована религиозная специфика представлений о демонах и ведьмах. Дана оценка масштабам ведовских процессов в XIV – XVII вв. и характеристика отношения к ним современных священнослужителей.

Ключевые слова: ведьма, демонология, дьявол, ангелы, инквизиция, еретики, булла, церковь.

УДК 930/2:21/29 [272-273]/322:323-1

© Богуслав Прах
(Львів)**НАУКОВІ СТУДІЇ І ДЖЕРЕЛА З КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ЛЕМКІВ
(ДО ІСТОРІЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЛЕМКІВЩИНИ)**

У статті представлено огляд наукових студій і джерельної бази з історії, культури, суспільно-політичного життя, релігійних традицій Лемківщини та діяльності у регіоні Греко-Католицької Церкви. Актуалізовано наукове значення цієї проблематики у висвітленні історії Апостольської Адміністрації Лемківщини. Авторський аналіз спрямовано на історіографію XIX – початку 90-х рр. XX ст., в якій започатковано різні концептуальні підходи до вивчення минулого і сьогодення Лемківщини.

Ключові слова: історіографія, лемки, Українська Греко-Католицька Церква, Апостольська Адміністрація Лемківщини.

Традиційно пильну науково-дослідницьку увагу привертає до себе Лемківщина – етнонаціональний регіон, який своїми історією і духовним корінням здавна пов'язаний з Україною-Руссю. Попри тривалі історичні та політичні поневіряння, Лемківщина зберегла оригінальні культуру, народний побут, релігійні традиції. Особливе місце у минулому і сьогоденні Лемківщини посідає Церква – важливий чинник її духовного самоусвідомлення і націєтворення.

Актуальність теми. Вже у XIX – першій половині XX ст. до культурно-релігійного життя Лемківщини виявили інтерес українські вчені. У довоєнний період, а ще більше від 60–70-х рр. активно зверталися до історії та духовної культури лемків і польські дослідники. Натомість в Україні вивчення цієї проблематики у повоєнний час фактично припинилось, будучи перенесене у діаспору. Тож для наукових і громадських кіл країни культурно-релігійне життя Лемківщини, її церковні і міжконфесійні процеси довгий час були своєрідною «Terra Incognita». І чи не найменш дослідженою залишалась історія Апостольської Адміністрації Лемківщини (ААЛ).

Нова церковна структура була, фактично, чинником у реалізації політики польської влади і москвофільських кіл Лемківщини, спрямованої на її національно-політичну ізоляцію. У 20–30-х рр. уряд II Речі Посполитої, діючи методами державно-національної і культурної полонізації,

розпочав масштабну акцію асиміляції лемків, їх відірваності від свого національного коріння. Було скасовано українську мову у місцевому судочинстві, 1934 р. частину лемківських повітів приєднано до Краківської судової апеляції. З огляду на закон про особливий режим у прикордонній смузі, громадське життя місцевих громад поставлено під контроль поліції. Тоді ж утворено Бюро у справах національностей при Раді міністрів Польщі, у ньому – Комітет у справах Лемківщини, до якого увійшли представники МВС, Міністерства оборони, куратори Краківського і Львівського освітніх округів. Цього ж року засновано Комісію з наукових досліджень східних земель; її Лемківський відділ, вивчаючи історію і культуру краю, мав обґрунтувати його регіоналізм і право на колонізацію польськими осадниками. Комісія запропонувала включення частини Лемківщини (Сяноцького і Кросненського повітів) до Краківського воєводства, всебічну підтримку священиків і вчителів з лемків і поляків, сприяння полонофільським рухам й обмеження українських задля «збереження лемківської самобутності». Виходячи з неабиякого впливу на місцеве населення Греко-Католицької Церкви та її українське спрямування, пропаговано ідею від'єднання частини лемківських парафій від Перемишльської єпархії.

В обмеженні впливу на Лемківщині українського національного руху польська влада використовувала також Православну Церкву. Внаслідок «Тилявського розколу» у 1926–1932 рр. до 40 сіл і від 17 до 19 тис. осіб, переважно у центрально-східній частині Лемківщини, перейшли на православ'я. Відбулися зіткнення віруючих, захоплення і пограбування православними греко-католицьких храмів, а також активне втручання у релігійний конфлікт місцевої влади і поліції. Вже у 1928 р. новопосталі православні приходи отримали реєстрацію у Міністерстві віровизнань і громадської освіти. 1929 р. за ініціативи митрополита Польської Православної Автокефальної Церкви Діонісія (Валединського) засновано Галицьку православну місію для лемків. Ці події поглиблювали ідейне протистояння в регіоні.

З огляду на загострення релігійної ситуації та рекомендацій Комісії з наукових досліджень східних земель польський уряд зініціював утворення автономної греко-католицької структури, яка б, з одного боку, зупинила міжконфесійні сутички, з іншого – сприяла збереженню духовних традицій лемків. Такою, принаймні, була офіційна версія влади. А головними промоторами ААЛ названо греко-католиків-лемків, незадоволених українізацією церковного життя, змінами у літургійній практиці, що їх проводив перемишльський єпископ Йосафат Коциловський. Відомим є факт зустрічі делегації лемків-москвофілів з апостольським нунцієм у Польщі Франческо Мармаджі під час його відвідань у 1933 р. Крилиці. Делегати звернулись до нунція, а також до примаса Польщі, кардинала Августа Гльонда і генерала Товариства Ісуса Володимира Ледуховського з ідеєю створення окремої адміністративної структури. Й невдовзі Конвенцією від 9 лютого 1934 р., погодженою Апостольською Столицею та урядом Польщі, і Декретом Конгрегації Східних Церков від 10 лютого 1934 р. засновано ААЛ, яку виведено з-під юрисдикції Перемишльської єпархії. Декрет був прийнятий без погодження з галицьким митрополитом Андреем Шептицьким. Тому створення ААЛ можна розглядати не стільки церковною, скільки політичною акцією.

Мета і завдання дослідження. Короткий період існування ААЛ (1934–1947 рр.) донині неоднозначно сприймається як в Україні, так і в Польщі, її діяльність в історіографії породила суперечливі оцінки. Тож вивчення історії ААЛ, поза сумнівом, становить неабиякий науковий інтерес. Чимало питань щодо причин і канонічних підстав заснування ААЛ, її впливу на суспільні і церковні процеси в регіоні залишаються допоки відкритими. Наукове, неупереджене звернення до цих питань дозволить висвітлити ще одну маловідому сторінку в минулому Української Греко-Католицької Церкви.

Вивчення історії і діяльності ААЛ передбачає виокремлення низки тематичних блоків. Це, насамперед, звернення до історії і духовної генези Лемківщини, змін в її суспільному, культурному і релігійному житті кінця ХІХ – початку ХХ ст. Наступним кроком є дослідження ідейно-політичних процесів, державно-церковних і міжконфесійних відносин на Лемківщині за II Речі Посполитої. При цьому слід показати ставлення польської влади і москвофільських кіл, Римо-Католицької та Польської Православної Автокефальної Церков до українського національного руху та Греко-Католицької Церкви. Адже йдеться, фактично,

про ті об'єктивні передумови та обставини, що підготували створення у регіоні нової церковної структури. І, нарешті, комплексний підхід до проблеми вимагає всебічного висвітлення різних періодів функціонування ААЛ. Важливо простежити процес формування її управлінської структури, парафіяльної мережі, кадрового ресурсу, духовно-освітньої практики у 1935–1939 рр., проаналізувати діяльність адміністрації та священства під час Другої світової війни (1939–1944 рр.) та у перші повоєнні роки.

Послідовне висвітлення цих тематичних блоків визначає відповідну систематизацію а) історіографічного корпусу і б) джерельної бази дослідження.

Стан наукової розробки теми. Першими до вивчення Лемківщини звернулись українські вчені XIX – початку XX ст. – Й.Левицький (увів в історію і літературу назву «лемки» [80]), І.Верхратський (ініціював етнографічні експедиції в лемківські містечка і села [5; 6, с. 299-489]), І.Вагилевич [3, с. 76–80], В.Хиляк [45, с. 4–29], В.Гнатюк [8; 9], О.Торонський [43, с. 389-428]. Зацікавившись історією, мовою, народними культурою і побутом лемків, їх оригінальною архітектурною та поетично-пісенною спадщиною, ці дослідники опублікували низку філологічних, етнографічних, фольклористичних, літературо- і мистецтвознавчих праць, присвячених Лемківщині. У своїх студіях вони показали особливість лемківської діалектики як південно-західного наріччя української мови, виявили історичну і духовну самобутність краю, обґрунтувавши його генетичний зв'язок з українською культурою і релігійними традиціями, що сформувались у Прикарпатті і північно-східних Карпатах з давніх часів.

Неабияку увагу до історії і культурної спадщини Лемківщини виявили також польські автори. Від 20–30-х рр. минулого століття вивчення регіону розпочали А.Фішер [65] і Я.Фальковський [61; 62; 63], захоплені історією, народними традиціями і фольклором лемків. У контексті завдань Комісії з наукових досліджень східних земель проводили свої дослідження К.Перадська [98] та автори тематичного, присвяченого Лемківщині, номеру часопису «Wierchy» («Верхи») С.Лещицький [79, s. 62–88], Є.Смоленський [112, s. 54–61] та ін. Ці автори прагнули довести антропогеографічну та історичну приналежність регіону до Польщі. А етнічну самобутність лемків пояснювали, переважно, їх регіоналізмом, особливою прив'язаністю до «батьківської віри» і давнини, протистоянням культурно-національній асиміляції. При цьому польські вчені не лише ставили під сумнів східнослов'янську, протоукраїнську основу мови і культури лемків, а й стверджували польське етнічне походження західно-лемківських поселень.

Цей концептуальний підхід до певної міри продовжили дослідники 50–80-х років – А.Фастнахт [64], Р.Рейнфусс (ранні статті якого побачили світ ще у довоєнні та перші повоєнні роки) [104, s. 1-24; 105, s. 77-210; 106, s. 3-22; 107, s. 5-13; 108; 109, s. 167-181], Є.Чайковський [54, s. 29-58; 55, s. 5-40; 56, s. 27-166], Р.Бриковський [51], Є.Врона [129, s. 49-56], А.Квілецький [74, s. 87-104; 75, s. 86-119; 76; 77; 78, s. 25-56]. Вони віднесли русинські етнічні групи лемків, гуцулів, бойків до протопольських племен, які XI–XII ст. осіли в північно-східних Карпатах, пов'язавши їх також з пізнішим осадництвом у регіоні вихідців з теперішніх Польщі, Словаччини, Румунії, Угорщини. З огляду на відсутність достатньої кількості автентичних історичних джерел з давнього життя лемків, ці автори у своїх висновках спирались, головню, на мовні, етнографічні, томонімічні, археологічні дані, використовуючи їх подекуди досить вибірково. Водночас у цей період польськими вченими були проведені масштабні пошукові дослідження у царині матеріальної і духовної культури лемків, узагальнені, зокрема, у колективній праці «Лемки: культура – мистецтво – мова» [81]. Особливо плідно спрацювали Р.Рейнфусс, Т.Ольшанський [93, s. 143; 95, s. 4-7] та Є.Чайковський, які приділили увагу різним аспектам народної культури і релігійного життя лемків.

Ці дослідження дали поштовх науковим студіям 90-х рр. Польські автори у цей період продовжили активно вивчати Лемківщину, насамперед її історію та культуру. Йдеться про публікації Є.Вольніч-Павловської [127], М.Дзевєрського [60], Т.Трайдоса [125, s. 24-35], співавторів наукового збірника «Лемки в історії і культурі Карпат» – Ф.Кірика [68, s. 183–198], К.Новаковського [92, s. 313-350], М.Парчевського [96, s. 11-25], М.Сополіги [113, s. 249-266] та ін. Автори молодшої генерації також звернулись до пошуків національно-духовного коріння лемків, аналізу причин, що не дозволили їм створити власну державу і, водночас, допомогли вистояти

перед інонаціональними та інокультурними впливами в умовах польсько-словацько-угорського порубіжжя. І при цьому польські вчені знову акцентували на етнорегіональних аспектах історії Лемківщини, вважаючи її українську національно-культурну ідентичність усе ще дискусійним питанням. Відтак, сучасний погляд на походження лемків у польській історіографії продовжує керуватися значною мірою усталеними науковими стереотипами.

Іншого погляду на проблему походження народів і етносів Західноукраїнського і Підкарпатського регіонів ще у XIX ст. дотримувалися чеські славісти П.Шафарік [122], Й.Первольф [97, s. 590-628], Л.Нідерле [91], хорватські вчені Ф.Рачкі [103, s. 141-185] та В.Ячиг [67, s. 47-87], у XX ст. українські історики М.Кордуба [13, С. 159-245], Я.Пастернак [31; 32, с. 138-148; 33, с. 3-19; 34; 35, с. 7-24], Ю.Левицький [21], І.Красовський [16, с. 284-291; 17; 19; 71, s. 381-386]. Вони обґрунтували факт давнього заселення Прикарпаття і північно-східних Карпат племенем білих хорватів, що обіймало значний ареал: від витоків Вісли через басейн Сяну до Дністра і Пруту, доходячи до теперішнього українсько-угорського кордону. Частина білих хорватів мігрувала у Закарпаття, Чехію, Моравію, Далмацію. Ті, що залишилась у Прикарпатті, утворили XI ст. Червону Русь з центром у Перемишлі, яку великий князь Володимир включив до складу Київської держави. У XI чи на початку XII ст. була заснована виокремлена з Володимирської Перемишльська єпархія. Початок Мукачівської єпархії відносять навіть до IX ст. Від того часу карпатське населення, попри тривале перебування на межі поселення східних і західних слов'ян і перехресті культур, зберігає своє слов'яно-руське коріння. М. Грушевський наполягав на подальшому дослідженні питання локалізації білих хорватів [10, с. 210-213, 493]. Нині зазначена концепція набула багатьох прихильників і, внаслідок нових історичних фактів, підтверджена В.Королюком [14, с. 43-50], Я.Ісаєвичем [12, с. 107-124], О.Раповим [36], Л.Войтовичем [7, с. 105-132], О.Майоровим [24] та ін.

Дослідження історії Лемківщини висунуло на передній план питання її духовної генези і релігійної ідентичності. В сучасній науці все більше утверджується уявлення про те, що християнізація населення Прикарпаття і Карпат розпочалася в кирило-мефодіївську добу. Спадщина «слов'янських апостолів», ґрунтована на підвалинах нерозділеного християнства, збагатила церковні літургію і книжність слов'янськими мовою і культурою. Цей факт значною мірою пояснює особливу прихильність лемків до своїх церковних традицій, насамперед східного обряду, яка зберігалася і після переходу в XVII–XVIII ст. з православ'я на унію з Римом.

Релігійно-церковний пласт історичного і культурного життя Лемківщини становить окрему наукову підтему у вивченні нашої проблематики. Інтерес до неї виявило чимало українських авторів, які вийшли з Лемківщини і починали свої студії ще у довоєнний час, продовживши їх в еміграції. Серед них слід згадати, зокрема, Ю.Тарновича, автора «Ілюстрованої історії Лемківщини» і низки інших видань [38-41], І.Красовського [15-18] і С.Шаха [46], дослідників політичних і національно-визвольних процесів на Лемківщині, а також Й. Лемкіна (псевдонім о. каноніка Й.Полянського, після війни залишився на території Польщі), який видав у діаспорі «Історію Лемковини» [23], що в ній подав огляд, значною мірою доволі суб'єктивний, історії та церковного життя краю від прадавніх часів до 70-х рр. XX ст. Ця тематика знайшла відображення у двотомній колективній праці «Лемківщина: земля – люди – історія – культура» [22]. Серед значного документального та ілюстративного матеріалу, вміщеного у цих виданнях, знаходимо цікаву інформацію з історії Православної і Греко-Католицької Церкви та фрагментарні свідчення з діяльності ААЛ.

До історії релігії та ролі Церкви в суспільному житті Лемківщини, починаючи від XVII–XVIII ст. – періоду утвердження в регіоні Греко-Католицької Церкви, звернулися також польські автори З.Будзинський [52, s. 267-284], Г.Вичавський [130, s. 77-84], Б.Войтович [128, s. 127-131], Дуда [58, s. 237-248; 59, s. 77-89], Ф.Ременюк [110], Т.Ольшанський [94, s. 238-249], які простежили еволюцію християнства у Прикарпатті, відтворили картину історичного розвитку міжконфесійних відносин у регіоні у XIX – на початку XX ст.

Польські історики молодшої генерації – П.Вірхнянський [126], А.Крохмаль [73, s. 285-297], Є.Мокляк [85, s. 63-77; 86, s. 199-206; 87, s. 94-99; 88, s. 51-77], К.Новаковський [92, s. 313-350] зосередили увагу на релігійному житті Лемківщини у міжвоєнний період, поглянувши на нього

крізь призму суспільно-політичних і міжцерковних процесів. Ті ж польські автори – А.Клондер [69, s. 48-49], М.Доньський [57, s. 3-4], Ч.Мадайчик [82], К.Пудло [102, s. 351-379], які зацікавились Другою світовою війною та 1945–1947 роками, висвітлили переважно політичні аспекти німецької окупації Лемківщини і переселення лемків до УРСР та на західні землі Польщі. Натомість українські історики – Ю.Бескид (псевдонім Ю.Тарновича) [2; 42], В.Верига [4], О.Іванусів [11], І.Лебедович [20], П.Мірчук [29], Р.Рейнарович [37] найбільше акцентували на релігійному аспекті подій воєнного часу і перших повоєнних років, зокрема, на трагічній долі Греко-Католицької Церкви, геноциді німецької окупаційної влади, радянських військових і комуністичного режиму Польщі проти греко-католицького духовенства, руйнації церков і пам'яток релігійної культури лемків. Окремі питання, пов'язані з історією Греко-Католицької Церкви у цей період, позначений її кадровими і матеріальними втратами, радикальними змінами в юридичному статусі і, врешті, унеможливленням існування у повоєнній Польщі, порушили також Є.Місило [30, с. 207-219], Я.Мокляк [84, s. 33-47], А. Наленч [90].

Однак ті аспекти церковного життя Лемківщини, які наближають до розкриття причин і обставин створення ААЛ, залишились у зазначеному історіографічному корпусі малодослідженими. У більшості історико-культурних та етнографічних праць українських і зарубіжних авторів, а також у студіях із суспільно-політичної історії регіону початку – першої третини ХХ ст., про ААЛ взагалі згадувалось принагідно.

Відтак, особливу цінність для нашої теми мають спеціальні праці, присвячені Греко-Католицькій Церкві. Її діяльність, непрості взаємини з Римо-Католицькою і Православною Церквами, характер відносин з державою, зумовлений національною і релігійною політикою II Речі Посполитої, справили безпосередній вплив на церковне життя Лемківщини у першій половині ХХ ст. Ця проблематика відображена у монографії В.Мислека [89] і публікаціях Г.Вичавського [130, s. 77-84], Т.Майковича [83, s. 251-256], Е.Пруса [101, s. 432-441], Т.Трайдоса [124, s. 67-79.], Т.Сліви [123, s. 149-163], в яких, а ще більше – у книзі С.Барана [1], статтях Б.Праха [100, s. 299-311], С.Медвецького [28, с. 1-4], С.Стемпня [115, s. 201-210; 116, s. 126-156; 117, s. 207-228; 118, s. 113-125; 119, s. 57-81; 120, s. 211-221; 121, s. 9-47] і М.Яблонського [66, s. 229-250] вже опубліковано низку даних з історії та діяльності ААЛ. Йдеться, передусім, про оприлюднення документальних матеріалів, що зберігались в архівах Польщі, однак довгий час були недоступні. Демократичні перетворення кінця 80-х – початку 90-х рр. відкрили чимало архівів у Польщі та Україні.

Успіх наукового дослідження значною мірою залежить від ретельного вивчення документальних матеріалів. Джерельну базу, котра, з огляду на недостатнє висвітлення історії ААЛ у наукових студіях, набуває особливої ваги, складають писемні (архівні документи, приватні рукописи, мемуаристика) і друквані (церковні видання, збірники документів, періодика) матеріали.

Більшість рукописів зберігається в архівах Польщі. Це – Архів Нових Актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), насамперед фонди Міністерства внутрішніх справ (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych: Sygn. 802, 1058, 1080, 1508) та Міністерства віровизнань і громадської освіти (Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: Sygn. 605). Тут зібрані документи з політичного, національно-культурного та релігійного життя лемків і діяльності ААЛ. Особливо важливими є протоколи засідань Краківського воєводського Комітету у справах Лемківщини, його письмові звернення до згаданих міністерств, польських урядовців, листування з апостольськими адміністраторами, громадськими і релігійними діячами Лемківщини стосовно організації церковного життя, духовної освіти, виховання молоді.

Неабияке значення для наукового пошуку мають матеріали Державного архіву у Перемишлі (Archiwum Państwowe w Przemyślu), насамперед документи Перемишльської єпархії (Archiwum Biskupstwa Grekokatolickiego w Przemyślu: Sygn. 386, 4790, 9305), що дозволяють осмислити діяльність Греко-Католицької Церкви у південно-східних теренах Польщі до 1947 р. Тут особливу увагу слід приділити фондам Апостольської Адміністрації Лемківщини (Apostolska Administracja Łemkowszczyzny: Sygn. 1–143), в яких акумульовано матеріали, що розкривають причини зародження, етапи діяльності, останні роки функціонування ААЛ, висвітлюють політичну і

релігійну ситуацію в її деканатах, душпастирську і просвітницьку практику священників, показують участь духовенства у церковному і суспільно-культурному житті регіону. Значну частину фонду Апостольської Адміністрації Лемківщини складають правничі документи, що ознайомлюють з юридичними і канонічними підставами утворення ААЛ, перебігом подій, пов'язаних з її заснуванням, засвідчують участь у них польських урядових кіл, курії Римо-Католицької Церкви Польщі, дипломатичного представництва Апостольської Столиці, насамперед апостольського нунція у Варшаві. Значний дослідницький інтерес складають вміщені у цьому фонді особисті справи і власна документація адміністраторів ААЛ – о. д-ра Василя Масцоха, о. д-ра Якова Медвецького, о. мітрата Олександра Малиновського, зокрема, листування, ведене ними з польськими урядовими колами і органами місцевої влади, нунціатурою Святого Престолу у Варшаві, курією Перемишльської єпархії ГКЦ. У фонді ААЛ акумульовано чимало матеріалів часів німецької окупації та перших повоєнних років. Ці документи ще мало відомі в історіографії і потребують особливо ретельного вивчення.

Цікаві матеріали з релігійного життя Сяноччини зберігаються в Архіві Музею народної архітектури у Сяноку (Archiwum Muzeum Budownictwa Ludowego). В його колекції слід виокремити фонд греко-католицької парафії села Карликів (Sygn. 58), який налічує кілька десятків документів часів Другої світової війни (зокрема, письмові розпорядження німецької влади адміністраторам ААЛ і місцевій парафії, листування, ведене парафіяльною радою села і Курією ААЛ у Сяноку), що висвітлюють характер взаємин Апостольської Адміністрації Лемківщини з окупаційним режимом.

Чимало рукописів зберігається у бібліотеках і приватних архівах мешканців лемківських міст і сіл у межах сучасних Польщі і Західної України. Серед них – праці М. Плачека «Organizacja Kościelna Łemkowszczyzny w okresie międzywojennym» (1982, машинопис, бібліотека Люблінського католицького університету), Є. Мокляка «Orientacje polityczne na Łemkowszczyźnie w Drugiej Rzeczypospolitej» (1993, Краківський Ягеллонський університет, докторська дисертація, sygn. dokt. 6/94), рукопис канцлера ААЛ, о. Йоана Полянського «Z dziejów Kościoła Unickiego (Grekokatolickiego)» (домашній архів культурно-громадського діяча Лемківщини Петра Феціца), в яких подано чимало фактів з історії ААЛ.

Значний масив складають опубліковані джерела з історії ААЛ, представлені світськими і церковними документами. Це, насамперед, Конституція II Речі Посполитої 1921 р. [71, poz. 267], що визначила засади державної політики у релігійному питанні, та Конкордат 1925 р., в якому закладено юридичні підстави функціонування Греко-Католицької Церкви [70, poz. 501-502]. Це також збірники Головного управління статистики Польщі за 1935–1939 рр., що подають цифровий матеріал з релігійного життя її південно-східних земель [114]. Досліджуючи період Другої світової війни і 1945–1947 рр., важливо звернутися до збірників документів, у яких зафіксовані факти репресій проти греко-католицького населення Лемківщини під час окупації та повоєнного виселення лемків, кадрові і матеріальні втрати Церкви. Цікаві документальні спогади і фактичні дані зібрані, зокрема, у збірниках «Мартирологія українських церков» [25], «Ярославщина і Засяння» [49], «Україна і Польща між минулим і майбутнім» [44]. До кола друкованих джерел можна віднести також книгу-спогад канцлера Курії ААЛ о. Йоана Полянського: у ній змальовано долю багатьох лемків-греко-католиків, які пережили ув'язнення в концентраційному таборі у Талергофі та німецьку окупацію, наведено чимало фактів, статистичних даних, зібраних автором [99].

Серед церковних друкованих джерел виокремлюємо Кодекс канонічного права (Новий Кодекс оголошено 1984 р. Святішим Отцем Іваном Павлом II, див. 53) і Декрет Конгрегації Східних Церков про створення ААЛ (текст Декрету, що починається словами «Quo artius consuleret», див. 111, р. 80.). Цінний статистичний, фактологічний, ілюстративний матеріал з діяльності Греко-Католицької Церкви на Лемківщині у 1920–1930-х рр. вміщено у церковних довідниках Перемишльської єпархії під назвою «Шематизм всего греко-католицького клира злучених єпархій Перемиської, Самбірської, Сяницької» [48]. Та головним документом з діяльності ААЛ є «Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемківщини» [47]. У ньому систематизовано інформацію про структуру ААЛ, її деканати і

парафії, апостольських адміністраторів, священство і чернецтво, духовні освітні заклади станом на 1936 р. До корпусу друкованих джерел слід віднести опубліковані у церковній періодиці тексти адміністраторів ААЛ, їх окремі видання: зокрема, виклад католицького, у порівнянні з православним, подружнього права о. Василя Масцоха «Церковне право супруже» [26], його ж «Перше пастирське посланіє до лемків» [27].

Чимало фактологічного матеріалу збережено у періодичних – церковних і світських – виданнях, які висвітлюють суспільно-політичне, національно-культурне і релігійне життя Лемківщини міжвоєнного і повоєнного часів, діяльність католицьких і православних церков, містять інформацію, що розкриває різні аспекти функціонування ААЛ. У вивченні історії цієї церковної структури особливу цінність мають «Перемиські Єпархіальні відомості» (Перемишль, 1921, 1928, 1935), «Вісті Апостольської Адміністрації Лемківщини» (Сянок, 1935–1938, 1941), «Нива» (Львів, 1933–1935, 1937), «Мета» (Львів, 1934), «Український Бескид» (Перемишль, 1934), «Слово» (Варшава, 1934), «Воскресное Чтение» (Варшава, 1934, 1937), «Oriens» (Kraków, 1933–1936), «Przegląd Katolicki» (Warszawa, 1934), «Przegląd Powszechny» (Kraków, Warszawa, 1935), «Znak» (Kraków, 1986, № 384–385; 1988, № 400). З-поміж світських періодичних видань найбільш важливі україномовні газети і журнали «Нова Зоря» (Львів, 1933–1935), «Діло» (Львів, 1906, 1933–1938), «Лемко» (Новий Сонч, Криниця, Львів, 1934–1936), «Лемко» (Огайо, 1935), «Наш Лемко» (Львів, 1934, 1937, 1938), «Наше Слово» (Варшава, 1993), «Новий Час» (Львів, 1936), «Перемиські Дзвони» (Перемишль, 1992), «Перемога» (Львів, 1934), «Українські Вісті» (Львів, 1936, 1938), «Земля і Воля» (Львів, 1928–1939), російськомовний тижневик «Русский Голос» (Львів, 1928–1939) і польськомовні часописи «Biuletyn Polsko-Ukraiński» (Warszawa, 1933–1936, 1938), «Dziennik Poznański» (Poznań, 1934), «Ilustrowany Kurier Codzienny» (Kraków, 1933–1934), «Libertas» (Kraków, 1986), «Myśl Narodowa» (Warszawa, 1933), «Sprawy Narodowościowe» (Warszawa, 1933–1935), «Zusticzi» (Warszawa, 1980).

Зі здобуттям незалежності України вітчизняна наука, котра тривалий час перебувала у полоні заборон і політичних ідеологем, відновила дослідження релігії, зокрема історії Української Греко-Католицької Церкви. З'явилась низка праць, в яких висвітлюється релігійне життя співвітчизників в українських етнічних землях, котрі внаслідок історичних і політичних катаклізмів опинились за межами України. З середини 90-х рр. українські автори все активніше звертаються до вивчення Лемківщини; традиційну увагу до регіону виявляють у Польщі. В останні десять років зусиллями молодих дослідників видано чимало статей і кілька монографій, написано низку дисертацій з історії Греко-Католицької Церкви, в яких уже спеціальна увага приділена Апостольській Адміністрації Лемківщини.

Отже, сучасні дослідження, фактично, відкривають нову сторінку в історіографії, присвяченій культурно-релігійному життю Лемківщини. Однак це вже тема окремої оглядової розвідки.

Література

1. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність / Степан Баран. – Мюнхен, 1947.
2. Бескид Ю. На згарищах Закерзоння / Юліан Бескид. – Торонто, 1954.
3. Вагілевич І. Лемки – мешканці західного Прикарпаття / Іван Вагілевич / Пер. укр. І. Д. Красовського // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1965. – № 4.
4. Верига В. Дорогами Другої світової війни / Василь Верига. – Торонто, 1981.
5. Верхратський І. Знадоба до пізнання угорско-руських говорів. Словарець / Іван Верхратський. – Львів, 1899. – Т. 1. – 1901. – Т. 2.
6. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. Словарець // Збірник Філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5.
7. Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя / Леонтій Войтович // Україна в Центрально-Східній Європі. – Київ, 2004. – Вип. 4.
8. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Руси / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник: у 6 т. – Львів, 1897–1911.
9. Гнатюк В. Галицько-руські народні легенди // Етнографічний збірник: у 2 т. – Львів, 1902–1903.
10. Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – Київ, 1991. – Т. 1.
11. Іванусів О. Церква в руїні. Загибель українських церков Перемиської Єпархії / Олег Іванусів. – Сент-Катерін, 1987.
12. Исаевич Я. Д. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между

- западними и восточными славянами: конец X – начало XI вв. / Ярослав Исаевич // Исследования по истории славянских и балканских народов. – Москва, 1972.
13. Кордуба М. Західне пограниччє Галицької Держави між Карпатами та долишнім Сяном / Мирон Кордуба // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Львів, 1925. – Т. 138/140.
 14. Королюк В. Д. К вопросу об отношениях Руси и Польши в X веке / Владимир Королюк // Краткие сообщения Института славяноведения. – Москва, 1952. – № 9.
 15. Красовський І. Лемківщина у боротьбі за об'єднання з Україною / Іван Красовський. – Нью-Йорк, 1964.
 16. Красовський І. Лемки // Український календар. – 1968.
 17. Красовський І. Хто ми лемки. – Львів, 1992.
 18. Красовський І. Тільки з рідним народом. Про ситуацію в середовищі карпатських русинів. – Львів, 1992.
 19. Красовський І., Солинко Д. Хто ми, лемки... Популярний нарис / Іван Красовський, Дмитро Солинко. – Львів, 1992.
 20. Лебедович І. З мартирології духовенства Західної України / Іван Лебедович. – Філадельфія, 1978.
 21. Левицький Ю. М. Білі Хорвати / Юрій М. Левицький // Записки Чину св. Василя Великого. – Рим, 1956. – Т. 2. – Вип. 3–4.
 22. Лемківщина: земля – люди – історія – культура / Ред. Б. О. Струмінський: у 2 т. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988.
 23. Лемкин И. Ф. История Лемковины / Иоанн Лемкин (Полянский): в 5 ч. – Нью-Йорк, 1969.
 24. Майоров А. Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона / Александр Майоров. – Санкт-Петербург, 2006.
 25. Мартирологія українських церков. – Торонто; Балтимор, 1985. – Т. 2: Українська Католицька Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упоряд. і ред. О. Зінкевич і о. Т. Лончина.
 26. Масцох В. Церковне право супруже [...]. – Перемишль, 1910.
 27. Масцох В. Перше пастирське посланіє до лемків. – Львів, 1935.
 28. Медвецкий С. Апостольская администрация на Лемковщине 1935–1944 / Степан Медвецкий // Свободное слово Карпатской Руси. – Нью-Йорк, 1966. – № 7–8.
 29. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952 / Петро Мірчук. – Мюнхен, 1953; Львів, 1991 (репринт).
 30. Місило Є. Греко-католицька Церква в Польщі (1944–1947) / Євген Місило // Варшавські українознавчі записки. – Варшава, 1989. – Зош. 1.
 31. Пастернак Я. Коротка археологія Західно-Українських земель / Ярослав Пастернак. – Львів, 1932.
 32. Пастернак Я. Літописний город Пліснеськ та проблема варягів у Галичині // Науковий збірник Українського вільного університету. – Мюнхен, 1948. – Вип. 5.
 33. Пастернак Я. Літописний город Перемишль і проблема білих хорватів // Перемиський збірник. – Філадельфія, 1961.
 34. Пастернак Я. Археологія України. – Торонто, 1961.
 35. Пастернак Я. Княжий город Перемишль // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1961.
 36. Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства / Олег Рапов. – Москва, 1988.
 37. Рейнарович Р. Мартирологія Лемківщини (1944–1947) / Роман Рейнарович // Логос. Богословський кварталник оо. Редemptористів Східного обряду. – Йорктон, 1981. . – Т. 32, ч. 3, лип. – вер. – С. 183–201; ч. 4, жовт. – груд. – С. 286–298; 1982. – Т. 33, ч. 1, січ. – бер. – С. 52–61.
 38. Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини / Юліан Тарнович. – Львів, 1936.
 39. Тарнович Ю. Історичні пам'ятки в західних Карпатах. – Львів, 1936.
 40. Тарнович Ю. 20 років неволі: Лемківщина під польським ярмом. – Краків, 1940.
 41. Тарнович Ю. Матеріальна культура Лемківщини. – Краків, 1941.
 42. Тарнович Ю. На згадищах Закерзоння. – Торонто, [1962].
 43. Торонський А. И. Русины-лемки / Алексей Торонский // Зоря галицкая яко Альбум на год 1860. – Львов, 1860.
 44. Україна і Польща між минулим і майбутнім / Упоряд. А. Павлишин. – Львів, 1991.
 45. Хиляк В. Свадебні звичаї у Лемків / Володимир Хиляк // Літературний збірник, издаваємий Галицко-Русскою Матицею. – Львов, 1871.
 46. Шах С. Між Сяном і Дунайцем: Спомин / Степан Шах. – Мюнхен, 1960. – Ч. 1.
 47. Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини. – Львів, 1936; Стемфорд, 1970 (офсет).
 48. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сянської на рік Божий 1928. – Перемишль, 1928; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сянської за рік Божий 1930. – Перемишль, 1930; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сянської на рік Божий 1932. – Перемишль, 1932; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сянської на рік Божий 1938–1939. – Перемишль, 1938.
 49. Ярославщина і Засяння 1031–1947: історично-мемуарний збірник / Ред.-упор. М. Семчишин. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986.
 50. Акція «Wisła»: Dokumenty / Oprac. E. Miśło. – Warszawa, 1993.
 51. Brykowski R. Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej / Ryszard

- Brykowski. – Wrocław, 1986.
52. Budzyński Z. Struktura terytorialna i stan wiernych Kościoła unickiego na Łemkowszczyźnie w XVIII wieku / Zdzisław Budzyński // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat* / Red. J. Czajkowski. – Rzeszów [Warszawa], 1992. – Cz. 1.
 53. Codex Iuris canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego / Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. tekst dwujęzyczny, E. Szafrowski (tłumaczenie) i komisja naukowa pod redakcją K. Dynarskiego. – Poznań, 1984.
 54. Czajkowski J. Budownictwo / Jerzy Czajkowski // *Nad rzeką Ropą: zarys kultury ludowej powiatu gorlickiego* / Red. R. Reinfuss. – Kraków, 1965.
 55. Czajkowski J. Historyczne i etniczne podstawy kształtowania się grup etnograficznych w południowej części woj. rzeszowskiego // *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*. – Sanok, 1969. – Nr. 9.
 56. Czajkowski J. Dzieje osadnictwa historycznego na Podkarpaciu i jego odzwierciedlenie w grupach etnicznych // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*. – Cz. 1.
 57. Doński M. Łemkowie walczyli przeciw okupantowi: z pamiętnika działacza PPR / Michał Doński // *Nowiny*. – Rzeszów, 1962. – Nr. 236.
 58. Duda T. Stosunki wyznaniowe wśród Łemków greckokatolickich zamieszkałych na terenie obecnej diecezji tarnowskiej w XIX i XX wieku / Tadeusz Duda // *Tarnowskie Studia Teologiczne*. – Tarnów, 1986. – T. 10.
 59. Ejusd. Życie polityczne Łemków sądeckich i gorlickich w latach 1926–1939 / Tadeusz Duda // *Rocznik Sądecki*. – Nowy Sącz, 1992. – T. 20.
 60. Dziewierski M. Dezintegracja społecznego świata Łemków (wybrane rozdziały) / Marek Dziewierski // *Dylematy tożsamości: studium społeczności łemkowskiej w Polsce* / Red. M. Dziewierski, B. Pactwa, B. Siewierski. – Katowice, 1992.
 61. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny. Dolinami Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Sołotwińskiej i Łomnicy / Jan Falkowski. – Lwów, 1937.
 62. Falkowski J. Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny. – Lwów, 1938.
 63. Falkowski J., Pasznyi W. Na pograniczu Łemkowsko-bojkowskim. Zarys etnograficzny / Jan Falkowski, Wazyli Pasznyi. – Lwów, 1935.
 64. Fastnacht A. Osadnictwo ziemi Sanockiej w latach 1340–1650 / Adam Fastnacht. – Wrocław, 1952.
 65. Fischer A. Rusini. Zarys etnografii Rusi / Adam Fischer. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1928.
 66. Jabłoński M. Grekokatolicka diecezja przemyska w latach 1918–1939 / Mieczysław Jabłoński // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. – Przemyśl, 1990. – T. 1.
 67. Jagič V. Ein Kapitel aus der Geschichte der Südslawischen Sprachen / Vatroslav Jagič // *Archiv für slawische Philologie*. – Berlin, 1895. – Bd. 17.
 68. Kiryk F. Tylicz: ze studiów nad miastami i miasteczkami w rejonie osadnictwa łemkowskiego w okresie przedrozbiorowym / Feliks Kiryk // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*. – Cz. 1.
 69. Klonder A. Łemkowie sądecy w latach 1939–1945 / Andrzej Klonder // *Okupacja w Sądecczyźnie*. – Warszawa, 1979.
 70. Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r. // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. – Warszawa, 1925. – Nr. 72. (В українському перекладі: Конкордат між Св. Престолом а Річюположитою Польською // *Вістник Станіславівської Епархії*. – 1925. – Ч. 9–12. – С. 38–47).
 71. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. – Warszawa, 1921. – Nr. 44.
 72. Krasowski I. Problem autochtonizmu Rusinów w Beskidzie Niskim / Iwan Krasowski // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*. – Cz. 1.
 73. Krochmal A. Stosunki między greko katolikami i prawosławnymi na Łemkowszczyźnie w latach 1926–1939 / Anna Krochmal // *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*. – Cz. 1.
 74. Kwilecki A. Problemy socjologiczne Łemków na Ziemiach Zachodnich: uwagi teoretyczne i terminologiczne / Andrzej Kwilecki // *Kultura i Społeczeństwo*. – Warszawa, 1966. – Nr. 3.
 75. Kwilecki A. Aktualne zagadnienia etniczne Łemków w Polsce // *Etnografia Polska*. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. – T. 12, cz. 1.
 76. Kwilecki A. Fragmenty najnowszej historii Łemków (ze szczególnym uwzględnieniem Łemków Sądeckich). – Warszawa, 1970.
 77. Kwilecki A. Łemkowie: zagadnienia migracji i asymilacji. – Warszawa, 1974.
 78. Kwilecki A. Współzycie z ludnością polską i przemiany kulturalne w grupie Łemków // *Etnografia Polska*. – 1970. – T. 14, cz. 1.
 79. Leszczycki S. Zarys antropogeograficzny Łemkowszczyzny / Stanisław Leszczycki // *Wierchy*. – Kraków, 1935. – Roczn. 13.
 80. Lewicki J. Grammatik der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien / Joseph Lewicki. – Przemyśl, 1834.
 81. Łemkowie: kultura – sztuka – język: materiały z sympozjum zorganizowanego przez Komisję Turystyki Górskiej, Sanok, dn. 21–24 września 1983 r. – Warszawa; Kraków, 1987.
 82. Madajczyk Cz. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce / Czesław Madajczyk. – Warszawa, 1970. – T. 1.
 83. Majkowicz T. Kościół Grekokatolicki w PRL / Teodor Majkowicz // *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa*. – T. 1.
 84. Moklak J. «Akcja polska» na Łemkowszczyźnie / Jarosław Moklak // *Libertas*. – Paris, 1986. – Nr. 1.
 85. Kwilecki A. Mychajło Kaczkowskyj i czytelnie jego imienia na Łemkowszczyźnie / Jarosław Moklak // *Magury*. – Warszawa, 1987.

86. Kwilecki A. Aspekty polityczne życia religijnego Ukraińców w Galicji. Ekspansja prawosławia rosyjskiego / Jarosław Moklak // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – T. 1.
87. Kwilecki A. Orientacje polityczne na Łemkowszczyźnie // Colloquium narodów: materiały z sympozjum «Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Polacy – przesłanki pojednania». Łódź, październik 1987. – Łódź, 1991.
88. Kwilecki A. Kształtowanie się struktury Kościoła prawosławnego na Łemkowszczyźnie w II Rzeczypospolitej // Przez dwa stulecia XIX i XX w., studia historyczne ofiarowane prof. Waławowi Felczakowi. – Kraków, 1993.
89. Mysiek W. Przedmurze /Szkiecy z dziejów Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej/ W. Mysiek. – Warszawa, 1987.
90. Nałęcz A. Cerkwie greckokatolickie w Diecezji Przemyskiej po roku 1945 / Aleksander Nałęcz. – Przemyśl, 1988.
91. Niderle L. Slovanské starožitnosti / Lubor Niderle. – Praha, 1906. – T. 2.
92. Nowakowski K. Z. Sytuacja polityczna na Łemkowszczyźnie w latach 1918–1939 / Krzysztof Z. Nowakowski // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Cz. 1.
93. Olszański T. A. Geneza Łemków – teorie i wątpliwości / Tadeusz A. Olszański // Magury, 1988.
94. Olszański T. Z dziejów Kościoła na Łemkowszczyźnie // Chrześcijanin w świecie. Zeszyty ODiSS. – Warszawa, 1988. – Nr. 8–9.
95. Olszański T. Łemkowie na Ukrainie i Towarzystwo «Łemkowszczyzna» // Magury, 1990.
96. Parczewski M. Geneza Łemkowszczyzny w świetle wyników badań archeologicznych / Michał Parczewski // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Cz. 1.
97. Perwolf J. Slavische Völkernamen / Josef Perwolf // Archiv für slavische Philologie. – Berlin, 1884. – Bd. 7.
98. Pieradzka K. Na szlakach Łemkowszczyzny / Krystyna Pieradzka. – Kraków 1939; Warszawa, 1990.
99. Polański J. Ciernista droga kapłana / Jan Polański. – Rogi, 1972.
100. Prach B. Apostolska Administracja Łemkowszczyzny / Bolesław Prach // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Cz. 1.
101. Prus E. Problemy obrządku unijnego Drugiej Rzeczypospolitej / Eugeniusz Prus // Władze państwowe a związki wyznaniowe w Polsce w XVI–XX wieku: materiały z sympozjum w Jadwisinie (12–14.XII.1985 r.). – Warszawa, 1986.
102. Pudło K. Dzieje Łemków po drugiej wojnie światowej (zarys problematyki) / Kazimierz Pudło // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Cz. 1.
103. Rački Fr. Biela Hrvatska i biela Srbija / Franjo Rački // Rad Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. – Zagreb, 1880. – T. 52.
104. Reinfuss R. Lemkowie: opis etnograficzny / Roman Reinfuss // Wierchy. – Kraków, 1936. – Roczn. 14.
105. Reinfuss R. Lemkowie jako grupa etnograficzna // Prace i Materiały Etnograficzne. – Lublin, 1949. – T. 7.
106. Reinfuss R. Ze studiów nad kulturą ludową Łemkowszczyzny po obu stronach Karpat // Polska Sztuka Ludowa. – Warszawa, 1966. – Nr. 1.
107. Reinfuss R. Kultura ludowa Beskidu Niskiego i przyległego Pogórza // Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. – 1971. – Nr. 14.
108. Reinfuss R. Siadami Łemków. – Warszawa, 1990.
109. Reinfuss R. Związki kulturowe po obu stronach Karpat w rejonie Łemkowszczyzny // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Cz. 1.
110. Rzemieniuk F. Unickie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772– 914 / Florentyna Rzemieniuk. – Lublin, 1991.
111. Sacra Congregatio pro Ecclesia Orientali. I. Decretum erectionis Administrationis Apostolicae, 10 febr. 1934 // Acta Apostolicae Sedis. Commentarium officiale. – Romae, 1935. – Annus XXVII. – Ser. II. – Vol. II.
112. Smoleński J. Lemkowie i Łemkowszczyzna / Jerzy Smoleński // Wierchy. – 1935. – Roczn. 13.
113. Sopoliga M. Granice i główne cechy kultury Łemków w południowo-wschodniej Słowacji / Mirosław Sopoliga // Łemkowie w historii i kulturze Karpat. – Cz. 1.
114. Statystyka Polski. Główny Urząd Statystyczny. Seria C. – Warszawa, 1934–1938. – Zes. 1–105.
115. Stępień S. Nieznany list metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Administratora Apostolskiego Łemkowszczyzny Wasyla Maściucha / Stanisław Stępień // Przemyskie Zapiski Historyczne. – Przemyśl, 1985. – Nr. 3.
116. Stępień S. Kościół greckokatolicki w II Rzeczypospolitej // Znaki Czasu. – Warszawa, 1990. – Nr. 18.
117. Stępień S. Życie religijne społeczności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – T. 1.
118. Stępień S. Główne nurty życia religijnego społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej // Slavica Orientalis. – Warszawa, 1990. – Nr. 1–2.
119. Stępień S. Obrządki wschodnie Kościoła katolickiego. Ryt greckokatolicki // Kościół katolicki w Polsce. 1918–1990. Rocznik statystyczny / Red. L. Adamczuk, W. Zdaniewicz. – Warszawa, 1991.
120. Stępień S. Polacy i Ukraińcy w II Rzeczypospolitej: próby dialogu // Studia polsko-ukraińskie. – Kijów; Przemyśl, 1993. – T. 1.
121. Stępień S. Przemyśl jako regionalne centrum administracyjne – zarys dziejów (współautor. A. Fenczak) // Studia Przemyskie. – Przemyśl, 1993. – T. 1.
122. Šafařík P. J. Slovanské Starožitnosti / Paweł J. Šafařík. – Praha, 1837. – T. 2.
123. Śliwa T. Kościół greckokatolicki w Polsce w latach 1918–1939 / Tadeusz Śliwa // Kościół w II Rzeczypospolitej / Red. Z. Zieliński, S. Wilk. – Lublin, 1981.
124. Trajdos T. M. Cerkwie łemkowskie w Polsce / Tadeusz M. Trajdos // Magury, 1990.
125. Trajdos T. Osadnictwo na Łemkowszczyźnie / Tadeusz M. Trajdos // Magury, 1990.
126. Wirchniański P. Prawosławie na Łemkowszczyźnie w 1926–1931 // Zustriczi. – Warszawa, 1989. – Nr. 19.

127. Wolnicz-Pawłowska E. Antroponimia lemowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek) / Ewa Wolnicz-Pawłowska. – Warszawa, 1993.
128. Wójtowicz B. Życie religijne grekokatolików na Łemkowszczyźnie w XX wieku. Uwarunkowania polityczno-administracyjne / Bernadetta Wójtowicz // *Slavia Orientalis*. – 1990. – Nr. 1–2.
129. Wrona J. Bojkowie i Łemkowie / Jerzy Wrona // W Bieszczadach. – Warszawa, 1985.
130. Wyczawski H. Cerkiew grekokatolicka / Henryk Wyczawski // *Historia Kościoła w Polsce* / Red. B. Kumor, Z. Obertyński. – Poznań; Warszawa, 1979. – T. 2, cz. 2.

Богуслав Прах

**Научные исследования и источники по изучению культурно-религиозной жизни
лемков (к истории Апостольской Администрации Лемковщины)**

В статье представлен обзор научных исследований и документальной базы по истории, культуре, общественно-политической жизни, религиозным традициям Лемковщины и деятельности в регионе Греко-Католической Церкви. Актуализировано научное значение данной проблематики в освещении истории Апостольской Администрации Лемковщины. Авторский анализ направлен на историографию XIX – начала 90-х гг. XX вв., которая положила начало разным концептуальным подходам в изучении прошлого и настоящего Лемковщины.

Ключевые слова: историография, лемки, Украинская Греко-Католическая Церковь, Апостольская Администрация Лемковщины.

Boguslav Prach

**Research Studies and Sources from Cultural and Religious Life of Lemkos (to the history of
the Lemko Apostolic Administration)**

The article presents an overview of the research studies and documentary base on history, culture, social and political life, religious traditions of Lemko Region and activities of the Ukrainian Greek Catholic Church here. Actualized scientific importance of this problems in the coverage of history of the Lemko Apostolic Administration. Author's analysis focused on the historiography of the 19 – early 90's. 20th century, in which was the beginning of various conceptual approaches in the study of past and present of Lemko Region.

Keywords: historiography, Lemkos, the Ukrainian Greek Catholic Church, the Lemko Apostolic Administration.